

SINTETSKA MONOGRAFIJA O JEZIKU NAJRANIJEGA RAZDOBLJA HRVATSKE PISMENOSTI - Prikaz knjige Jezik najstarijih hrvatskoglagoljskih rukopisa Milana Mihaljevića (Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada i St ...

Zubčić, Sanja

Source / Izvornik: **FLUMINENSIA : časopis za filološka istraživanja, 2018, 30, 336 - 341**

Journal article, Published version

Rad u časopisu, Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:186:424059>

Rights / Prava: [Attribution 4.0 International](#)/[Imenovanje 4.0 međunarodna](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-03-06**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences - FHSSRI Repository](#)

This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License.

Ovaj rad dostupan je za upotrebu pod međunarodnom licencom Creative Commons Attribution 4.0.

SINTETSKA MONOGRAFIJA O JEZIKU NAJRANIJEGA RAZDOBLJA HRVATSKE PISMENOSTI

Milan Mihaljević

JEZIK NAJSTARIJIH HRVATSKOGLAGOLJSKIH RUKOPISA

Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada i Staroslavenski institut, 2018.

Jedan od ponajboljih poznavatelja hrvatskoga crkvenoslavenskoga jezika Milan Mihaljević objavio je 2018. godine u izdanju Hrvatske sveučilišne naklade i Staroslavenskoga instituta knjigu *Jezik najstarijih hrvatskoglagoljskih rukopisa*. U knjizi je objedinio osam svojih prethodno objavljenih studija u prestižnim časopisima i zbornicima radova u Hrvatskoj i u inozemstvu. Za knjigu je posebno napisan *Uvod* te poglavlje o nepromjenjivim vrstama riječi. Ipak, ova knjiga nije tek zbornik autorovih radova i po mnogočemu se razlikuje od knjiga nastalih po tom modelu, a primarno po tome što je autor najprije utvrdio područje i korpus koji dosad nije bio detaljnije istraživani i koji je tražio sintetsku sliku, a tek je potom stvarao radove, prema zasebnim, užim temama koje će kao mozaik stvoriti jedinstvenu sliku u zasebnoj knjizi koju prikazujemo. Postojeće je rado-

ve preoblikovao i ujednačavao kako bi funkcionirali kao zasebna poglavlja, nadopunjujući ih pritom novim podacima i spoznajama.

U knjizi su analizirane značajke na svim jezičnim razinama rukopisa koji su nastajali u razdoblju od konca 11. do početka 14. stoljeća, u vremenu koje E. Hercigonja nazivlje *razdobljem fragmenata*. Osim činjenice da su svi oni fragmentarnoga tipa, tj. da su nekoć bili dijelom većih rukopisa koji su kroz vrijeme i prostor raščinjani te su do nas došli samo isječci, tekstove povezuje i činjenica da su nastali u vremenu u kojem u dotad čvrstu normu starocrkvenoslavenskoga jezika počinju ulaziti elementi narodnih jezika, u nas čakavski, tvoreći posebnu inačicu – *hrvatski crkvenoslavenski jezik*. U tom je vremenu provedena i velika reforma glagoljskoga pisma te se s oble prelazi na uglatu stilizaciju slova dok se na tekstološkom planu

biblijski prijevodi sve više odmiču od primarnoga grčkoga izvornika i priklanjaju se latinskoj Vulgati. Radi se dakle o najstarijem hrvatskoglagoljskom rukopisnom korpusu čija je analiza ponudila sliku jezika i tekstoloških obrazaca. Istraživanjem je obuhvaćeno ukupno 25 spomenika, od najstarijih Budimpeštanskih ulomaka i prve stranice Kijevskih listića nastalih u 11. ili 12. stoljeću do sedamnaest Pazinskih fragmenata i Fragmenta iz Novoga Mesta datiranih u sam početak 14. stoljeća. Impresivan je to korpus koji je obuhvatio gotovo sve poznate hrvatskoglagoljske fragmente.

Knjiga je podijeljena na pet poglavlja, prema jezičnim razinama koje pokriva. U prvom poglavlju naslovljenu *Fonologija* M. Mihaljević promatra više fenomena. S obzirom na to da se radi o pisanim tekstovima, fonološki se status glasova određuje posredno, tako da se najprije utvrđuje glasovni položaj i funkcija grafema. Pritom su osobito zanimljive, i ne jako rijetke situacije u kojima se jednim grafemom bilježi više glasova, poput grafema **Ѣ** ili **Ѧ**. Autor detaljno razmatra različite načine bilježenja pojedinih grafema u analiziranom korpusu posvećujući najveću pozornost onim grafemima koji imaju više mogućnosti glasovnih realizacija, poput **Ѧ** i grafema **Ѡ**. Zaključuje kako nije moguće utvrditi jedan jedinstven samoglasnički

sustav svih analiziranih fragmenata. Tako primjerice prva stranica Kijevskih listića ima potvrđene nazale i jeri, u Grškovićevu ulomku apostola i Budimpeštanskom fragmentu nema nazala, ali je potvrđen jeri dok u ostalim tekstovima (uz izuzeće Splitskoga fragmenta) nema ni nazala ni jerija pa je njihov vokalski sustav sedmeročlan. Za razliku od nejedinstvenoga samoglasničkoga, suglasnički je sustav zajednički i jedinstven.

Poglavlje posvećeno morfologiji opsegom je najveće. Nakon pregleda temeljnih gramatičkih kategorija, autor analizira tipove promjena. U imenica detaljno prikazuje međudeklinacijske utjecaje i iako su mnogo češći utjecaji glavnih deklinacija na sporedne, zabilježeni su i obrnuti slučajevi. U analiziranim su tekstovima potvrđeni i dobro očuvani stari deklinacijski obrasci. Za razliku od imenica za koje, zbog kratkoće tekstova, nema potvrda za sve oblike, u ličnih su zamjenica potvrđeni svi oblici. Potvrđeno je jezično stanje blisko starocrkvenoslavenskom pa tako u N jd. nije zabilježena zamjenica *ja* već samo *azъ* (u različitim zapisima) niti oblici s čakavskom vokaliziranim osnovom *man-*. Dvojina je rijetko potvrđena, ali je u očekivanim oblicima bila česta pa autor zaključuje kako je „do kraja 13. stoljeća dvojina još živa kategorija i da je proces njezina gubljenja

na samome početku” (38). Zasebno se prikazuju nepalatalna i palatalna deklinacija neličnih zamjenica te sklonidba zamjenica *čto, ki, sb i vbsb*. Iz usporedbe s normom starocrkvenoslavenskoga jezika utvrđeno je da se u hrvatskoglagoljskim fragmentima u zamjenica čuvaju stari deklinacijski obrasci, a glavna razlika odnosi se na one fonološkoga tipa. Od inovacija važna je rjeđa uporaba kratkih oblika ličnih zamjenica u naglašenom položaju, a vrlo su rijetki utjecaji govornoga jezika.

Analiza pridjeva u najstarijim hrvatskoglagoljskim tekstovima pokazala je kako su oni, više od ostalih imenskih vrta riječi, skloni inovacijama misleći primarno na postupno narušenu distinkciju među neodređenim i određenim oblicima nastalu, kako autor kaže, kao posljedica kontrakcija dvomorfnih nastavačnih morfema u složenoj pridjevskoj deklinaciji. Osim te tendencije, zamijećena je i tendencija izjednačavanja složene pridjevske deklinacije sa zamjeničkom te izjednačavanje morfema muškoga i srednjega roda u množinskoj paradigmi, a sve će te tendencije svoju puninu ostvariti u hrvatskoglagoljskim neliturgijskim zbornicima kasnijega nastanka.

I u poglavlju posvećenu glagolima postojeće se stanje u fragmentima uspoređuje sa stanjem u kanonskim tekstovima te onima u hrvatskom jeziku kako bi se utvrdio stupanj

konzervativnosti ili inovativnosti. Autor dokazuje kako je infinitiv čest i uvijek u cjelovitu obliku, a supin nije potvrđen jer i uz glagole kretanja uvijek dolazi glagol s dočestim *-ti* koji se različito bilježi (kao *-ty* na prvoj stranici Kijevskih listića te kao *-tê* u Splitskom fragmentu). Morfologija prezenta pokazuje arhaične značajke i nisu potvrđene inovacije koje se u kasnijim razdobljima javljaju više ili manje sustavno. Najfrekventnije je glagolsko vrijeme u analiziranim fragmentima aorist, a njegova morfologija ima tragove osobite starine što se ponajbolje ogleđa u brojnim potvrđama asigmatškoga aorista koji je već i u kanonskim tekstovima bivao zamijenjen sigmatškima. Glagol *biti* potvrđen je s dvjema osnovama, a čest je i oblik *bisi*, tipičan za hrvatskoglagoljske tekstove. Imperfekatskih je oblika manje od aoristnih, a osnove su uglavnom stegnute, što predstavlja inovaciju u odnosu na starocrkvenoslavenski jezik te potvrđuje starinu te pojave. Morfem *-šeta* potvrđen je u 2. i 3. l. dv., a potvrđen je i nastavak *-hota* nastao kontaminacijom nastavačnoga morfema aorista i imperfekta, što će biti potvrđeno i u kasnijim tekstovima te se smatra morfološkim značajkama tipičnim za hrvatski crkvenoslavenski. Kao specifičnosti imperativa u hrvatskoglagoljskim fragmentima ističu se oblici zanijevanoga impera-

tiva te širenje formanta *-ê-* i na glagole *i*-tipa u množini i dvojini, dok su ostale značajke najvećma slične onima potvrđenim u kanonskim tekstovima. U morfologiji složenih glagolskih oblika razvidna je (i očekivana) rijetka učestalost perfekta i pluskvamperfekta; posebni oblici glagola *biti* koji se u tvorbi kondicionala smjenjuju s aoristnim oblicima; futur se izražava prezentom svršenih glagola ili konstrukcijama tvorenim od pomoćnih glagola u prezentu i infinitiva. U analiziranom su korpusu potvrđeni svi participi, s time da je najčešći aktivni prezentov, a najrjeđi pasivni prezentov particip. Participi su se sklanjali kao pridjevi i imali kategoriju lika. Zaključno autor utvrđuje da je stanje glagolskih oblika gotovo jednako onom u kanonskim starocrkvenoslavenskim tekstovima, a značajkom govornoga jezika smatra se tek nekoliko činjenica poput nastavaka za 2. i 3. l. dvojine imperfekta, posebnoga kontaminiranoga nastavka *-hota*, ujednačavanja imperativnih nastavaka u množini te nekoliko primjeri redukcije dočetnoga *-tb* u prezentu 3. l. jednine.

Posebno su obrađene nepromjenjive vrste riječi, a pozornost je posvećena njihovoj strukturi i inačicama.

Poglavlje posvećeno sintaksi ima više dijelova. Veći se dio odnosi na sintaksu padeža te ustroj složenih,

upitnih i bezličnih rečenica te na fenomen nijekanja. Osobito su zanimljivi dijelovi u kojima autor iz sintaktičkih značajki iščitava tragove grčkih i/ili latinskih predložaka. Kao osobito razlikovna značajka ističe se uporaba apsolutnoga dativa koji je znatno češći u tekstovima prevedenim s grčkoga. Naprotiv, latinski apsolutni ablativ u analiziranom se korpusu prevodi apsolutnim instrumentalom, a ne dativom. Latinski se konjunktiv u hrvatskoglagoljskim fragmentima prevodi kondicionalom. Budući da su starocrkvenoslavenski tekstovi prijevodnoga tipa, u sintaksi se hrvatskoga crkvenoslavenskoga jezika, kao i u drugim zasebnim slavenskim inačicama toga jezika iščitavaju značajke jezika s kojih se prevodilo. To međutim ne znači da su se prevoditelji slijepo držali predložka ili predložaka već su vodili računa o specifičnosti norme starocrkvenoslavenskoga jezika.

U poglavlju o leksičkom sloju hrvatskoglagoljskih fragmenata taj se korpus uspoređuje s leksikom u starocrkvenoslavenskom jeziku kako bi se utvrdile sličnosti i razlike. Zajednički je temeljni slavenski leksički sloj, ali i rane primljenice koje su ušle u starocrkvenoslavenski jezik, mahom kroz prijevode, a potom, kao zajedničko naslijeđe i u sve redakcije crkvenoslavenskoga jezika. Rane su primljenice iz grčkoga, la-

tinskoga, hebrejskoga, aramejskoga i germanskoga te one turkijskoga podrijetla. Za razliku od kanonskih tekstova, u hrvatskoglagoljskim je fragmentima broj grecizama znatno manji. Kako bi utvrdio razliku prema leksiku starocrkvenoslavenskoga jezika, M. Mihaljević ekscerpirao je leksik fragmenata te ga usporedio s leksikom popisanim u *Slovníku jazyka staroslověnského*; Miklošičevu rječniku i *Rječniku crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije*. Utvrđeno je da 44 leksema nisu potvrđena ni u *Slovníku* ni u Miklošiča te da 350 njih ima tek rijetke potvrde samo u *Slovníku*. Osobito je zanimljivo da među njima ima i dosta primjera koji su u fragmentima relativno česti dok isti u starocrkvenoslavenskom već imaju status arhazama, a to pak potvrđuje da je leksik najstarijih hrvatskoglagoljskih tekstova izuzetno arhaičan što nije posve očekivano osobito s obzirom na činjenicu da je leksički sloj najpropluzivniji. Ipak, zabilježen je i određen broj leksema koji su nedvojbeno ušli iz govornoga leksika, a među njima i zamjenica *če*.

U posebnom se poglavlju autor bavi morfološkom (tvorbenom) raščlambom leksika, a osobita je vrijednost ovoga dijela knjige u tome što se klasificiraju riječi prema korijenskim te prefikslnim i sufikslnim morfemima. Posebno izdvaja složene koje su sastavni dio svih indo-

europskih jezika pa tako i starocrkvenoslavenskoga.

Na koncu knjige M. Mihaljević dodaje azbučni *Popis riječi potvrđenih u najstarijim hrvatskoglagoljskim fragmentima*. Uz svaku ekscerpiranu riječ, a u svim ih je fragmentima potvrđeno ukupno 2248, donosi se oznaka teksta u kojem je potvrđena. Iako ovaj popis nije uređen prema leksikografskim načelima pa se ne može zvati rječnikom, on predstavlja temeljni izvor za neku buduću publikaciju toga tipa ili važan prinos *Rječniku crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije*, ako već nisu njegovim korpusom. Usto, iz broja se potvrđenih tekstova jasno iščitavaju podatci o rasprostranjenosti i frekventnosti pojedinih leksema.

U knjizi Milana Mihaljevića iscrpno je i na svim jezičnim razinama opisan jezik najstarijih hrvatskoglagoljskih fragmenata. Autorova kompetencija i izvrsno poznavanje, kako aktualno istraživane, tako i sveukupne hrvatskoglagoljske problematike nisu ni mogli rezultirati ni s čim drugim doli izvrsnom knjigom. Knjiga je to koja je bila prijeko potrebna hrvatskoj i sveukupnoj paleoslavističkoj filologiji zbog više razloga. Prvi je od njih činjenica da su ovdje analizirani tekstovi zapravo prvi opsežniji tekstovi nastali na hrvatskom jeziku. Stariji su od njih tek poneki glagoljski epigrafski spomenici koji su često, zbog opsega,

nedostatni za suvisliju tekstološku i filološku analizu. Stariji su od njih i neki tekstovi nastali na hrvatskom tlu, ali na latinskom jeziku. Stoga, iako je u osnovi hrvatskoga crkvenoslavenskoga jezika starocrkvenoslavenska norma, ona hrvatska sastavnica u njima predstavlja prvi pisani trag hrvatskoga jezika, onaj po kojemu neki narod iz mraka nepismenosti ulazi u svoju afirmativnu povijesnu epohu. O tom se jeziku iz prethodno objavljenih radova znalo tek ponešto no nedostajala je analiza većinskoga fonda fragmenata te cjelovita sinteza iz koje bi se mogle utvrditi opće značajke jezika toga, po mnogočemu važnoga, formativnoga razdoblja u kojem govorni jezik polako počinje ulaziti u normu starocrkvenoslavenskoga jezika i mijenjati je formirajući zaseban jezični sustav. Upravo u jeziku fragmenata taj se proces ponajbolje vidi, a metodologija koju je autor primijenio, donoseći konkretne i precizne jezične podatke iz

korpusa te ih uspoređujući s normom starocrkvenoslavenskoga jezika i značajkama hrvatskoga, čakavskoga jezika pritom pokazuje svu puninu svoje promišljenosti i plodonosnosti.

Ovom je knjigom sveukupna slavistička filologija, osobito paleoslavistika, dobila izvrsnu monografiju o jeziku razdoblja formiranja zasebnih, regionalnih stilizacija crkvenoslavenskoga jezika, a nacionalna kultura sliku najranije zapisane razvojne faze jezika koji se kroz stoljeća mijenjao i oblikovao. Zbog toga knjigu zdušno preporučujem i kao izvor podataka, ali i kao najbolji model pristupa građi (neovisno kojoj) u kojem se korpus iscrpno, temeljito i sustavno istražuje, a podstrti se podatci znalački tumače, no ne sami sebe radi i ne zato da bi bili sami sebi svrhom već koji su uključeni u kontekst vremena i širega slavenskoga prostora i tek u tom prostorno-vremenskom kontinuumu imaju svoj status i smisao.

Sanja Zubčić